

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Бойко В.В. Молодежная семья. Социально-психологическое исследование. – Москва, 1980. – С. 61.
2. Гальперин П.Я. Введение в психологию. – Москва, 2006.
3. Дарексий Л.С. Рождаемость и репродуктивная функция семьи. В кн.: Демографическое развитие семьи // Сб. стат. под ред. А.Г. Волкова. – Москва: Статистика, 2012. – С. 85-125.
4. Ламерти Ж. О. Сочинения. – 2-е изд. – Москва, 1983. – С. 283.
5. Хорни К. Женская психология. – Санкт-Петербург, 1993. – С. 75.
6. Марке К., Энгельс Ф. Сочинения. – Т. 3. – С. 245.
7. Романова Н.П. Социальный статус одиноких женщин: научное издание. – Чита: ЧитГУ, 2005. – 369 с.
8. Романова Н.П., Дробышевский В.С. Одиночество: введение в проблему. – Москва: МПУ, 2003. – 324 с.
9. Рыбцова Л.Л. Российская женщина: пять лет спустя. – Екатеринбург: УГУ, 1998. С 47-54
10. Симонов П.В. Высшая нервная деятельность человека. Мотивационно-эмоциональные аспекты. – Москва, 2005.
11. Социальные потребности. Проблемы формирования и развития. – Москва, 1982. – С. 10.
12. Уорд Л. Психические факторы цивилизации. – Санкт-Петербург, 1997. – С. 43.
13. Философский энциклопедический словарь. – Москва: Сов. Энциклопедия, 1983. – 840 с.

Xodjayev Sobir Djumayevich,

“Mahalla va oila” ilmiy-tadqiqot instituti bo‘lim boshlig‘i
Sotsiologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

XOTIN-QIZLAR HAYOTIY MAQSAD VA QADRIYATLARINING PSIXOLOGIK OMILLARI

Annotatsiya. Maqolada xotin-qizlar hayoti bilan bog‘liq ehtiyojlar, maqsad va qadriyatlarning o‘zgarish tendensiyasi, ularga psixologik omillar ta’siri, qadriyatlarni tuzilmasida jamoaviy hamda shaxsning individual qadriyatlari o‘rnatilgan dominantlik masalalari ochib berilgan.

Tayanch so‘zlar: xotin-qizlar, maqsad, hayotiy maqsad, qadriyat, ehtiyoj, ijtimoiy-psixologik omillar, terminal va instrumental qadriyatlarni.

Аннотация. В статье раскрываются тенденции изменения потребностей, целей и ценностей жизни женщин, влияние на них психологических факторов, вопросы доминирования в структуре ценностей между коллективными и индивидуальными ценностями человека.

Ключевые слова: женщины, цель, жизненная цель, ценность, потребность, социально-психологические факторы, терминальные и инструментальные ценности.

Annotation. The article reveals the changing tendency of the needs, goals and values of women's lives, the impact of psychological factors on them, the issues of dominance between collective and individual values of a person in the structure of values.

Keywords: women, purpose, life purpose, value, need, socio-psychological factors, terminal and instrumental values

Kirish. Ayollarning ijtimoiy-psixologik muammolarini tadqiq etish ularning ehtiyojlari va hayotiy yo‘nalishlarini tahlil qilish bilan chambarchas bog‘liq. Ehtiyoj va hayotiy yo‘nalishlar inson faoliyatining barcha muhim tomonlarini belgilab beradi. Shaxsning ehtiyojlarini faollikning ichki rag‘barlantiruvchisi sifatida chiqib, ular zaruriyat bilan chambarchas bog‘liqligini alohida ta’kidlash lozim. Lekin har qanday zarurat ham ehtiyoj bo‘lavermaydi. Ehtiyojlarni, bir tomondan, zarurat, ikkinchi tomondan, ixtiyoriy istaklar, injiqliklar deb farqlash muhimligini ko‘plab mutafakkirlar qayd etib o‘tishgan. Misol sifatida fransuz tadqiqotchisi J.O.Lamertning “og‘riqli

hayajonli tasavvurga bo‘lgan ehtiyojini hisobga olinmasa, unda dunyoda ochko‘zlar, ichkilikbozlar kamroq bo‘ladi” degan fikrini keltirish mumkin¹. Bundan tashqari, ehtiyoj tashqi (u yoki bu subyekt uchun) emas, balki ichki ehtiyojdir. Ehtiyoj haqida (so‘zning qat’iy ma’nosida) faqat ikkita ehtiyoj (obyektiv va subyektiv) mos kelgandagina gapirish mumkin².

Maqsad — bu inson intilayotgan narsa, nimaga erishishni rejalashtirilgan chegara, amalga oshirilishi kerak bo‘lgan niyat, yo‘naltirilgan faoliyat.

¹ Ламерти Ж. О. Сочинения. – 2-е изд. – Москва, 1983. – С. 283.

² Социальные потребности. Проблемы формирования и развития. – Москва, 1982. – С. 10.

Hayotiy maqsad – kishining jamiyatda o'z o'rnini topishga ko'maklashuvchi va unga mazmun baxsh etuvchi vazifalardir. Shartli ravishda ularni global va mahalliy miqyosdagi maqsadlarga bo'lish mumkin. Global maqsadlar shaxs dunyoqarashining mazmunini va mohiyatini belgilagan holda, unga xos bo'lgan individual xususiyatlarining shakllanishida muhim o'rin tutadi.

Maqsadni belgilash insonning aniq va yashirin ehtiyojlari, qiziqishlari, istaklari va vazifalarini aniq shakllantirishni, shuningdek, harakatlarni ushbu maqsadlarga yo'naltirish va ularni amalga oshirishni talab etadi.

Asosiy qism. Xotin-qizlarning ijtimoiy muammolarini o'rganish ularning ehtiyoj va hayotiy yo'nalishlarini tahlil qilish bilan chambarchas bog'liq. Ehtiyoj va hayotiy yo'nalishlar inson faoliyatining barcha muhim tomonlarini belgilab beradi. Shaxs hayotiy ehtiyojlarini amalga oshirish zarurati inson faolligining ichki rag'bat sifatida namoyon bo'ladi. Lekin har qanday zarurat ham ehtiyoj bo'lavermaydi. Ko'plab mutafakkirlar ehtiyojlarni bir tomondan zarurat, ikkinchi tomondan esa ixtiyoriy istaklar sifatida farqlash muhimligini ko'rsatib o'tganlar. Shunday qilib, fransuz tadqiqotchisi J.O. Lameri "agar og'riqli hayajonli xohish-istaklar ehtiyojlar deb qabul qilinmasa, unda dunyoda ochko'zlar, ichkilikbozlar va shahvoniy odamlar kamroq bo'ladi" deb yozgan. Bundan tashqari, ehtiyoj tashqi (u yoki bu subyekti uchun) emas, balki ichki ehtiyojdir. Ehtiyoj haqida (so'zning qat'iy ma'nosida) faqat ikkita ehtiyoj (obyektiv va subyektiv) mos kelganda gapirish mumkin³.

Inson ehtiyoji – bu uning xatti-harakatining muhim regulatori. Tashqi zarurat ichki ehtiyojga aylanmay turib, birinchisi shaxs uchun mavhum zarurat bo'lib qoladi, ya'ni ehtiyojga aylanmaydi. G'arb ijtimoiy fanidagi subyektivizm vakillari A.Fulye, L.Uord, Z.Freydlar ehtiyojlarning obyektiv shartliligiga qarshi chiqishadi. Ular ehtiyojlarni o'z boshmehalik, ijtimoiy muhitga bog'liq bo'lgan subyektiv ravishda paydo bo'lgan istak sifatida talqin qiladilar. Psixologiya va sotsiologiyaning bu yo'nalishi ehtiyojlarni biologizatsiyalash va psixologizatsiyalash bilan tavsiflanadi.

³ Социальные потребности. Проблемы формирования и развития. – Москва, 1982. – С. 10.

Bu tushunchalar tarafdorlari shu tariqa ehtiyojlarning ijtimoiy shartlanganligini tan olishmaydi, tan olgan taqdirda ham shaxs va jamiyat ehtiyojlarini aniqlashda ijtimoiy-psixologik omillarning haqiqiy rolini ochib bermasdan tor ma'noda tan olishadi. Bu yo'nalish vakillaridan biri amerikalik psixolog va sotsiolog L.Uordning fikricha, "hamma istaklarning eng kuchlisi hayotni saqlab qolishga olib ketadigan istaklardir, ya'ni o'chlik va tashmalkini qondirishdir. Bu istaklarga tananing boshqa zaruriy ehtiyojlarini, masalan, kiyim-kechak va sovuq iqlim sharoitlariga uy-joyini qo'shadigan bo'lsak, u holda "ehtiyoj" atamasi bilan belgilanishi mumkin bo'lgan agregatni olamiz".

Ehtiyojlarning ijtimoiy-psixologik sharoitga bog'liqligini inkor etish Z.Freydl qarashlarida aniqroq ifodalangan. Freyding fikriga ko'ra, inson "tabiat"ning asosini libidinal ehtiyojlar tashkil etib, uning o'zagi jinsiy va tajovuzkor harakatlardir. Ijtimoiy sharoitlarning ta'siri va ularning konkret tarixiy mohiyatini butkul e'tibordan chetda qoldirgan Z.Freyd ana shu ikki turdagi harakatlarga asoslangan holda inson xulq-atvorini hamda umumiy ijtimoiy taraqqiyotni tushuntirishga harakat qildi.

Z.Freyd shaxsning xulq-atvorida jinsiy mayling rolini bo'rttirib ko'rsatgan. U o'z nazariyasida ijtimoiy muhimning ta'sirini inobatga olmagan. Bu holat olim nazariyasining asosiy kamchiliklaridan hisoblanadi. Chunki inson xulq-atvori faqatgina jinsiy instinktlar, insonning ehtiyojlari va uning xatti-harakati o'rtasidagi bog'liqlik orqaligina o'chanmaydi. Bunda jamiyat a'zolarining xulq-atvoriga ijtimoiy muhit doimiy ravishda o'z ta'sirini ko'rsatadi.

Marksizm vakillari esa gender munosabatlari muammosini butunlay boshqacha nuqtai nazarda tushunishgan. Ular "zamonaviy (jinsiy) sevgi" o'z mohiyatiga ko'ra, faqatgina jinsiy mayl yoki antik davrlardagi "eros"dan (erfak xohish istaklarning ustunligi) iborat emas. Mazkur nazariya tarafdorlari unda, **birinchi navbatda**, sevikli mavjudotlarning o'zaro sevgisi, o'zaro xohishi va rozilgini e'tirof etishgan. **Ikkinchidan**, jinsiy sevgining kuchi va davomiyligi juftiga egalik qilish va undan ajralishning mumkin emasligida, deb hisoblashgan, unga ko'ra mazkur ikki shart ikkala tomon uchun eng

⁴ Уорд Л. Психические факторы цивилизации. – Санкт-Петербург, 1997. – С. 43.

yo'zadi V.V. Boyko¹⁹, – barqaror ijtimoiy-psixologik holat, **birinchi**dan, o'ilda ma'lum bir jamiyat uchun odatiy bolalar soniga ega bo'lish va ularga odatdagi tarbiyadan ko'ra yomonroq bo'lmagan tarbiya berish istagi. **Ikkinchi**dan, bu muhabbat bilan bog'liq bo'lib, farzandis inson o'zini shaxs sifatida anglashda qiyinchiliklarga duch kelishida namoyon bo'ladi".

Zamonaviy jamiyatlarda sodir bo'layotgan ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlarning o'ziga xosligi nikoh va oilaviy munosabatlarda sohasidagi me'yori va qadriyatlarining sezilarli o'zgarishiga olib keladi. Ijtimoiy institut sifatida oila qadriyatlarining kuzatilayotgan qayta baholanishi va oilada qondirilishi kerak bo'lgan ehtiyojlar eraklar va eng tashvishli ayollar tomonidan nikoh motivatsiyasining pasayishiga olib keladi.

Zamonaviy sharoitda aholining yangi ijtimoiy-siyosiy voqe'liklarga majburan moslashishi (ya'ni obyektiv, muqarrar hayot sharoitlari bilan bog'liq) deb atash mumkin bo'lgan jarayon sodir bo'lmoqda. Bu o'ziga xos inqiroz mentalitetning paydo bo'lishiga olib keladi, uning eng muhim ko'rinishlaridan biri yaqin o'tmishda ijobiy hayot yo'nalishlari, kundalik motivatsiyalar (ishda, hayotda, oilada va boshqalarda) o'zagi bo'lgan qadriyat tuzilmasining parchalanishidir.

Yolg'iz ayollarning qadriyatli ongini nima tavsiflaydi va so'nggi yillarda ularda qanday o'zgarishlar yuz berganini bilish uchun qiyosiy tahlil keltirish mumkin. Taqqoslash uchun biz 90-yillarning o'rtalarida inqiroz isloh qilingan jamiyatda o'tkazilgan sotsiologik tadqiqotlar orqali aniqlangan asosiy qadriyatlar to'plami va aholi ongining o'ziga xos xususiyatlarini ko'rib chiqamiz.

- 1) inson hayoti eng oliy, o'ziga xos qadriyat sifatida;
- 2) axloq kishining umuminsoniy axloqiy-etik me'yoriarga muvofiq xulq-atvori sifatida;
- 3) erkinlik, zamonaviy, liberal ma'noda, "...shaxsning ijtimoiy ijobiy ehtiyojlari va qobiliyatlarini amalga oshirish uchun";
- 4) oilada, do'stlar va boshqa odamlar bilan muloqot qilish, o'zaro yordam;
- 5) oila, shaxsiy baxt, avlodni davom ettirish;
- 6) ish hayotining eng qadri mazmuni – pul topish vositasi sifatida;

¹⁹ Бойко В.В. Молодежная семья. Социально-психологическое исследование. – Москва, 1980. – С. 61.

- 7) farovonlik – daromad, o'z hayotining qulayligi, sog'lig'i;
- 8) tashabbuskorlik, ishbilarmonlik, o'zini namoyon qilish qobiliyati, ajralib turish;
- 9) an'anaviylik – an'analarni hurmat qilish, hamma kabi yashash, atrofdagi sharoitlarga bog'liqlik;
- 10) mustaqillik, individual bo'lish, o'z mezonlari bo'yicha yashash istagi;
- 11) fidoyilik hatto o'z zarari hisobiga bo'lsa-da, boshqalarga yordam berishga tayyorlik;
- 12) avtoritet – boshqalarga ta'sir qilish, ular ustidan hokimiyatga ega bo'lish, raqobatlashish, muvaffaqiyat va g'alabaga erishish qobiliyati;
- 13) qonuniylik shaxsning xavfsizligi, uning boshqalar bilan munosabatlarining tengligini ta'minlagan davlat tomonidan o'rnatilgan tartib;
- 14) erkinlik shaxsning irodasini cheklashdan ozodlik qilish, ruxsat berish.

Ushbu iyerarxiyaning keskin buzilishi ijtimoiy va shaxsiy muammolardan, umumiy inqirozning ajralmas qismi sifatida qadriyatlar inqirozidan dalolat beradi. Terminal (yuqoridagi 1dan 7gacha bo'lgan qadriyatlar) va instrumental (8dan 14gacha bo'lgan qadriyatlar) qadriyatlar bilan ifodalangan ro'yxat bizga qadriyatlar iyerarxiya tuzilishi, ya'ni maqomi va muhimlik darajasi ochib bergan holda rolli vazifalaridagi o'zgarishlarni tuzatishga imkon beradi.

Xulosa. Xotin-qizlarning hayotiy ehtiyojlari, maqsadlari va qadriyat yo'nalishlari jamiyat taraqqiy etishi, yangicha ijtimoiy munosabatlarning shakllanishi, bozor iqtisodiyoti tamoyillarining ijtimoiy voqe'likda o'z o'rnini sobit egallashi bilan o'zgarib boradi. Bu holatda shaxsning individual qadriyatlar jamiyatda uzoq yillar davomida shakllangan jamoaviylikka asoslangan qadriyatlar bilan ustunlik qila boshlaydi hamda qadriyatlar tizimida dominatlik maqomiga ega bo'la boshlaydi.

Yuqoridagilardan kelib chiqadigan bo'lsak, ayollarning tadqiq qilinayotgan yosh guruhlarida qadriyatlar tarkibida ijtimoiy maqsadlardan ko'ra individual hayot maqsadlari ustunligi tomon harakatlanish tendensiyasi kuzatiladi. Umumian olganda, qadriyatlar yangilanadi, ularning asosi hayotiy ehtiyojlarni qondirishdir. Shaxsiy yo'naltirilgan hayotiy maqsadlar endi islohi qilinayotgan jamiyatdagi mafkura shakllarining individualistik yo'nalishi bilan mos keladi.

10. O'z zarari hisobiga yaqinlarga yordam berishga tayyorlik.

11. Sayohat, yangi narsalarni ko'rish va bilish istagi.

12. Kasbiy (Professional) kariyera.

13. O'z-o'zini takomillashtirish.

14. Tashqi ko'rinishlar: moda va bo'yanish.

Qadriyatlar ayollarning psixologik xulq-atvoriga ta'sir o'tkazadi, ularni tadqiq etish uni tushunishga imkon beradi. Buning uchun, **birinchidan**, ayollarning ijtimoiy mavqeiining islohl qilina-yotgan jamiyat xususiyatlarini bilan aloqador jarayonlar bilan bog'liqligini tushunish, **ikkinchidan**, zamonaviy ayolning ichki dunyosi qanday mustaqil mantiq asosida yashayotganini ko'rish, **uchinchidan**, ijtimoiy transformatsiya sharoitida ayol bilan nimalar sodir bo'layotganligini tushuntirish uchun bu ikki deterministik va erkin xulq-atvorni yagona birlikka birlashtirish lozim bo'ladi.

Ayol o'z ongida mavjud bo'lgan qadriyatlarining ma'lum bir ierarxiyasidan kelib chiqqan holda o'zining hayotiy konsepsiyasini shakllantirib,

Ayollar hayotiy qadriyatlarining mazkur tipologiyasiga muvofiq, dominant (terminal, L.L. Ribsovanning so'zlariga ko'ra) qadriyatlar erkak va ayolning sherikchiligi asosidagi munosabatlarni qamrab oladi. Ularga oila; bolalar, ularning tarbiyasi, kelajagini ta'minlash; bolalar, oila va erga bo'lgan muhabbat; oila va ishni muvofiqlashtirish kabi munosabatlarni kiradi.

Aksariyat kishilar o'z shaxsiy muvaffaqiyatlarini kasbiy yutuqlari va oila bilan bog'lashadi. Lekin ko'pchilik ayollar uchun muvaffaqiyatning bu ikki tarkibiy elementlari uzoq vaqtdan beri nizoli holat bo'lib kelgan. "Ishchi ayol" timsoli mazkur holatning asosiy sababi sifatida namoyon bo'lgan. Zamonaviy jamiyatda "kasbiy yo'nalgan ayol" qiyofasi paydo bo'lmoqda. U uy bekasi yoki "ishchi ayol"dan farqli ravishda bilim, ko'nikmalar va keng dunyoqarashga ega.

Birinchisida ham, ikkinchisida ham haqiqatdan uzoq bo'lgan fikrlar mavjud. Bu ikkala turdagi kasbiy yo'naldirilgan ayol va uy bekasi, ko'z o'ngimizda o'zgarib borayotgan hayotni yengish uchun tobora ko'proq kurashayotgan "ishlayotgan ayol va ona"ning murosasiz qiyofasidan shakllangan.

katta baxtsizlik sifatida namoyon bo'ladi...¹³ Ehtiyoj zamonaviy ilmiy adabiyotlarda keng tarqalgan eng murakkab tushunchalardan biridir. L.E. Darskiy o'z jamoaviy va ijtimoiy ehtiyojlar bo'lishi mumkin. Ba'zi ehtiyojlarining roliga keskin urg'u berish, shuningdek, boshqalarining rolini pasaytirish shaxsning o'z ehtiyojlarini shakllantirish va qondirish jarayonidagi rolini, ichki baholash imkoniyatini pasaytirib yuboradi. Xususan, insonlarning ijtimoiy muloqot qilish ehtiyoji boshqa ehtiyojlar kabi muhim bo'lib, ularni qondirmaslik xatto insonning halokatiga olib kelishi mumkin.

Shaxslar ehtiyojlarini o'rganishning murakkab tomoni shundaki, ular nafaqat jamiyat yoki shaxslar mavjudligining obyektiv shartlarini ifodalaydi, shu bilan birga, atrofidagi voqealarni aks ettirish shakli ham hisoblanadi. Shaxs ehtiyojlarini obyektiv bo'lishi bilan birga, ular ehtiyojlar subyektiv (shaxs) va bu ehtiyojlarining predmetiga, ularni qondirish shakllariga bo'lgan munosabat mavjud bo'ladi. Boshqacha qilib aytganda ehtiyojlarda subyektiv psixologik xususiyatlari mujassamlashadi.

Shaxsning ehtiyojlarini, ularning o'ziga xosligini obyektivlik va subyektivlik o'rtasidagi o'zaro ta'sirning murakkab jarayoni sifatida to'g'ri tushunish mumkin. Ehtiyojlarni bu kabi tushunish ularning mazmunini to'liq ochib berishga, mohiyatini chuqurroq tushunishga imkon beradi va bu, qoida tariqasida, ehtiyojlarni psixologik, ijtimoiy-psixologik, iqtisodiy, falsafiy va boshqa fanlar qaysi tomonlarini tadqiq etishini belgilab beradi.

Ehtiyojlarni qondirish usullari (bitta va bir xil) juda turli-tuman, ularning barchasi ham shaxs nuqtai nazaridan, ham jamiyat nuqtayi nazaridan bir xil emas. Jamiyat ba'zi usullarni rag'batlantirish, boshqalarga ruxsat berishi va boshqalarni taqiqlashi mumkin. Shaxs ushbu chegaralar doirasida tanlov qabul qilishi kerak. Bunday tanlovlar (ayrim hollarda anglanmagan bo'lsa-da) amalga oshiriladi, lekin inson har qanday vaziyatda oqilona qaror qabul qilmaydi. Buning uchun, odatda, unga qabul qilishning tayyor yechimlari kerak (ularsiz u qisqa vaqt ichida katta hajmdagi ma'lumotlarni qayta ishlashga majbur bo'ladi). Va shuning uchun ham ehtiyojlarni qondirishning u yoki bu usuli oqilona tanlov natijasi emas, balki madaniyat tomonidan ishlab chiqilgan namunalar rivoj qilishdir.

Aynan madaniyat tomonidan ishlab chiqilgan qadriyatlar tizimi yoki madaniy me'yorlar, an'analarni

1) moddiy va energiya (ijimoiy) ehtiyojlari;
2) axborot va tadqiqot ehtiyojlari;

3) ijtimoiy o'zaro munosabatlarni ehtiyojlari.

"Falsafa ensiklopedik lug'ati"da¹⁴ munosabatlarni tizimga qarab ehtiyojlarining turli tasnifi berilgan: faoliyat sohalari bo'yicha (mehnat, bilim, muloqot, dam olish ehtiyojlari); ehtiyojlar obyektiga ko'ra, moddiy va ma'naviy, axloqiy, estetik va boshqalar; funksional roliga ko'ra, dominant va ikkilamchi,

¹³ Маркс К. Энгельс Ф. Сочинения – Т. 21 – С. 79-80.

¹⁴ Дарский Л.С. Рождаемость и репродуктивная функция семьи. В кн.: Демографическое развитие семьи // Сб. стат. под ред. А.Г. Волкова. – Москва: Статистика, 2012. – С. 85-125.

¹⁵ Гальперин П.Я. Введение в психологию. – Москва, 2006.

¹⁶ Симонов П.В. Высшая нервная деятельность человека. Мотивационно-эмоциональные аспекты. – Москва, 1975.

¹⁷ Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения – Т. 3 – С. 245.

¹⁸ Социальные потребности. Проблемы формирования и развития. – Москва, 1982. – С. 10.

¹⁹ Философский энциклопедический словарь. – Москва: Сов. Энциклопедия, 1983. – 840 с.

yoki urf-odatlar, moda yoki boshqa tayyor xulq-atvor stereotiplari shaklida harakat qilish orqali inson o'zidan "tanlashning dahshatli yukimi" olib tashlaydi (F. Dostoyevskiy). Ammo ehtiyojlarni qondirish yo'llari ijtimoiy jihatdan ma'lum darajada belgilangan bo'lsa, ular jamiyat rivojlanishi bilan o'zgarib borishini inobatga olish lozim.

Bu ehtiyojlarning rivojlanish manbaviy moddiy va ma'naviy ne'matlarni ishlab chiqarish bilan iste'mol qilish o'rtasidagi munosabatlar bo'lib, hayotiy ehtiyojlarni qondirish yangilarining paydo bo'lishiga olib keladi. "...Bu yangi ehtiyojlar dastlabki tarixiy xatti-harakatlar"dir¹², ya'ni bunda inson o'zining tabiiy va ijtimoiy muhtini qayta tashkil etadigan tarixiy jarayonining subyekt sifatida namoyon qiladi.

Tadqiqot predmeti xotin-qizlarning ehtiyojlari bo'lganligi sababli ehtiyojlarni jinslar o'rtasidagi o'zaro munosabatlar madaniyati sifatida ko'rib chiqish o'rindir.

Ayolning erkak bilan bo'lgan munosabatlarda, ham biologik, ham psixologik, ham ijtimoiy jalb qilish omillarini uyg'unlashtirish asosida amalga oshiriladigan ehtiyojlar gender munosabatlari masalalariga bevosita bog'liq. Bu ehtiyojlarni qondirish madaniyati kishida o'zining xulq-atvori uchun chuqurroq mas'uliyatli bo'lish, qarama-qarshi jins vakillarining fiziologik va aqliy-psixologik xususiyatlarini bilish, inson hayotida muhabbatning o'rini tushunishini ko'zda tutadi.

Ayollarning hayotiy yo'nalishlari, birtomondan, ularning ijtimoiylashuvi, ya'ni ularga jamiyat a'zolari sifatida qo'yiladigan madaniy an'analarni, ijtimoiy-siyosiy, axloqiy, estetik idealarni va me'yoriy talablarni o'zlashtirish mahsulidir. Boshqa tomondan, qadriyat yo'nalishlari ayollarning manfaatlarini belgilaydigan ifoda bo'lib, ayollarning subyektiv ijtimoiy mavqeyini, dunyoqarashi va axloqiy tamoyillarini namoyon etadi, qadriyatlar tizimini shakllantirish esa ayol shaxsining ijtimoiy voqe'likning faol subyekt sifatida shakllanishini anglatadi¹³.

Qadriyatlar tizimi o'z iyerarxiyasiga (tipologiyasiga) ega. Uning cho'qqisini "hayot ideali"¹⁴ – orzu qilingan kelajakning ijtimoiy-siyosiy va ma'naviy qiyofasi tashkil etadi. Inson u

¹² Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. – Т. 3. – С. 27.

¹³ Романова Н.П., Дробышевский В.С. Одиночество: введение в проблему. – Москва: МПХ, 2003. – 324 с.

yoki bu tarzda standart deb hisoblaydigan qadriyat yo'nalishlari idealga mos keladi, o'zlarning hayotiy maqsadlari iyerarxiyasini shakllantiradi.

Psixologiya qadriyatlarini faoliyat normativlari va reguliyatorlari sifatida talqin etadi. Unga ko'ra, qadriyat yo'nalishlari insonning hayotiy tajribasi, ichki kechinmalari bilan belgilanadigan shaxsning ichki tuzilishining eng muhim elementlari sifatida talqin etiladi.

Qadriyatlar umumlashirilgan maqsadlar va

ularga erishish vositalari bo'lib, asosiy ko'rsatkichlarini bajaradi. Shakllangan qadriyatlar yo'nalishlari yig'indisi ehtiyoj va manfaatlar yo'nalishida ifodalangan shaxsning barqarorligi, muayyan turdagi xatti-harakatlarining vorisligini ta'minlaydigan ongning o'ziga xos o'qimi tashkil etadi.

Psixologik nuqtayi nazaridan qadriyatlar qadriyat-me'yori, qadriyat-ideallar, qadriyat-maqsadlar, qadriyat-vositalar va boshqalarga bo'linadi. Bu kabi turlarga ajratish asosi qadriyatlarining o'ziga xos mazmuni bilan bog'liq. Chunki bular ayollar turmushining barcha sohalaridagi xulq-atvoriga o'z ta'sirini ko'rsatadi.

Shu asosda ijtimoiy, madaniy, iqtisodiy, siyosiy, ma'naviy va boshqa qadriyatlar farqlanadi. Bunday ko'plab qadriyatlarini qayd etish mumkin, ammo ular orasida asosiy qadriyatlar alohida o'rin tutadi¹⁴.

Aynan shular xotin-qizlarning qadriyatlar to'g'risidagi ongining asosi bo'lib, ularning xatti-harakatiga o'z ta'sirini o'tkazadi. Qadriyat yo'nalishlari ong darajasida ham, ong osti darajasida ham bo'lib, irodaviy harakatlar, diqqat va intellektning yo'nalishini belgilaydi. Rivojlangan qadriyat yo'nalishlari shaxs ijtimoiylashuvidagi yetuklik belgisi sanaladi. Garchi inson ijtimoiylashuvi umriming so'nggi kumigacha davom etsada, uning asosiy tamal toshi ulg'ayish yillariga to'g'ri keladi. Asosiy qadriyatlar ham insonning ulg'ayish davrida shakllanadi, barqaror hayot sharoitlarining barqarorligi ta'sirida a'rim o'zgarishlarga uchrashi mumkin. Ijtimoiy voqe'likning o'zgarishi qadriyatlar va tuzilishining o'zgarishiga olib keladi.

Qadriyatlar terminal va instrumental turlarga bo'linadi¹⁵. Terminal yoki hayotiy maqsadlar xotin-qizlar hayotining eng muhim maqsadlari,

¹⁴ Рыбцова Л.Л. Российская женщина: пять лет спустя. – Екатеринбург: УТУ, 1998. – 163 с.

¹⁵ Рыбцова Л.Л. Российская женщина: пять лет спустя. – Екатеринбург: УТУ, 1998. – С. 8.

ideallari, mazmunlari – hayot, sog'liq, bolalar, oila, shaxslararo munosabatlar, mehnat va shu kabilarning ahamiyatini ifodalaydi. Instrumental yoki vositachi qadriyatlar ayollarga u yoki bu maqsadlarga erishishga imkon beradigan me'yoriy, sifatlar, vositalarni aks ettiradi. Terminal qadriyatlar ko'proq barqaror va instrumental qadriyatlar nisbatan yuqoriroq maqomga ega.

Bundan tashqari, qadriyatlar an'anaviy, zamonaviy va umumbashariy qadriyatlariga ajratiladi. **An'anaviy qadriyatlar** – azaldan belgilanib kelgan maqsadlar va hayot me'yoriylarini o'zida mujassamlashtirgan holda ularni saqlashga, mustahkamlashga yo'naltirilgan bo'kadi. **Zamonaviy qadriyatlar** oqilona maqsadlarga erishishda innovatsiyalar va taraqqiyotga yo'naltirilgan bo'ladi. **Umumbashariylari esa** inson rivojlanishi uchun normal sharoitlarni ta'minlaydigan tamoyillarga asoslangan holda o'tmishda va hozirgi kunda o'z ahamiyatini yo'qotmagan qadriyatlarini qamrab oladi.

Ayollar qadriyatlarini turli darajadagi ehtiyojlarga muvofiq oddiydan murakkabiga qarab turlarga ajratish mumkin. Xususan, hayotni saqlash va davom ettirish uchun muhim bo'lgan **asosiy hayotiy ehtiyojlar** (uy-joy, moddiy farovonlik, xavfsizlik), ehtiyojlar, me'yoriy, xulq-atvorlarni o'zlashtirishdagi **interaksionistik (ijtimoiy) qadriyatlar**, hayot uchun muhim bo'lgan, o'z faoliyatini mazmun bilan to'ldirishda qo'llaniladigan murakab **mazmuni hayotiy qadriyatlarini** alohida ko'rsatish mumkin.

Qadriyatlarining funksional asosiga ko'ra, birinchi navbatda, ayollar o'rtasida tarqalganligiga bo'yicha farqlash mumkin. Agar mazkur qadriyat ko'pchilik tomonidan ma'qullanadigan bo'lsa, birlashtiruvchi (intergatsiya qiluvchi) qadriyat, agar kamchilik tomonidan ma'qullanadigan bo'lsa, jamiyatni ajratuvchi (differentsiya qiluvchi) qadriyat hisoblanadi. Jamiyat taraqqiy etishi bilan birga, muayyan qadriyatlarining funksional rollari o'zgarib borishi mumkin, ya'ni differentsiya qiluvchi integratsiyaga o'tishi yoki aksincha bo'lishi mumkin.

Birinchi, ko'pchilik ayollar tomonidan qo'llab-quvvatlanadi; keyingisi esa rad etiladi. Ikkinchi, funksional asosda qadriyatlar qo'llab-quvvatlanadigan va rad etiladigan qadriyatlariga bo'linadi. Qadriyatlarini qo'llab-quvvatlanadigan va

rad etilganlarga ajratish qadriyat ongini tushunish va o'rganish uchun muhimdir. Chunki turli ayollar bir xil qadriyatlariga turlicha munosabatda bo'lishadi, ularning ongida qadriyatlar iyerarxiya shaklida tizimlashadi, bu esa o'z navbatida ayollarning ijtimoiy xulq-atvorini belgilab beradi.

Shu munosabat bilan qadriyatlar tipologiyasi ayollarning qadriyat ongining maqom-iyerarxik tuzilishidagi o'rni nuqtayi nazaridan alohida ahamiyatga ega. Shu asosda qadriyatlarining to'rtta guruhi ajratiladi¹⁶:

– ayollarni bir butunga integratsiya qiluvchi, jamoat ongidagi ustun (hukmron) qadriyatlar guruhi, qadriyat yadrosi sifatida tavsiflanadigan eng yuqori maqomdagi qadriyatlar, (L.L. Ribsova tomonidan o'tkazilgan tadqiqot natijalariga ko'ra, ular ayollarning 60% dan ortig'i tomonidan ma'qullangan qadriyatlar o'z ichiga oladi);

– o'rta maqomga ega bo'lgan qadriyatlar, ular qadriyatlar yadrosiga kirishi, yoki chetda turishi mumkin. Shuning uchun ham ularni dominant va oppozitsion qadriyatlar o'rtasidagi tarkibiy zaxira sifatida belgilash mumkin;

– o'rta maqomdan past turuvchi yoki "chetda turuvchi" (periferiy) qadriyatlar, ya'ni ayollarni qadriyatlar bo'yicha sezilarli darajada farqlantiruvchi qadriyatlar tarafdorlariga ajratadigan ta'sir kuchiga ega oppozitsion qadriyatlar,

– past maqomli qadriyatlar yoki qadriyatlar tuzilmasining "dumi". Ulariga yaqqol o'zchilikka ega bo'lgan ayollar qadriyatlar kiradi.

L.L. Ribsova ikkita tadqiqot natijalarini tahlil qilgan holda mazkur qadriyatlar tipologiyasiga muvofiq ayollarning asosiy qadriyatlar majmuyini shakllantirdi. Bu qadriyatlar majmuyi quyidagi 14 ta asosiy qadriyat iyerarxiyasidan tashkil topgan:

1. Sog'liq oliy qadriyat sifatida.
2. Bolalar tarbiyasi va kelajagi ta'minlash.
3. Farovonlik – daromad, uy-joy, tartibli hayot.
4. Oila.
5. Ish – daromad topish vositasi, hayotning mazmunini belgilash sifatida.
6. Muhabbat – bolalarga, oila, turmush o'trog'iga.
7. Oila va ishi samarali uyg'unlashtirish.
8. Ta'lim.
9. Iqtisodiy mustaqillik, alohidalik.

¹⁶ Рыбцова Л.Л. Российская женщина: пять лет спустя. – Екатеринбург: УТУ, 1998. – С. 47-54.